

դյուտ էին և, բացի դիվանի թարգմաններից, օտար լեզուներ իմացող մարդիկ չկային, դեսպանների հետ գրագրությունները և բանակցությունները վարում էին թուրքերեն լեզվով։

Քանի որ «բարեբաստիկ ղեպքից» հետո օրեցօր աշխուժանում էին օսմանյան պետության հարաբերությունները Եվրոպայի հետ և այդ կապակցությամբ ավելանում էին փոստերի և շոգենավերի նման հաղորդակցության և կապի հեղտ միջոցները, վիեննայում, Բեռլինում, Անգլիայում և Փարիզում օսմանյան պետության հիմնած դեսպանատները, լուրերի փոխանակումը և հարաբերությունների հաստատումը պահանջում էին, որ պետությունը իր արտաքին գործերում ունենա ավելի մեծ թվով պաշտոնյաներ։ Այդ բանի համար բացվեցին հատուկ գրասենյակներ, որոնք կոչվեցին «թարգմանության գրասենյակ» և ամենից առաջ որպես պաշտոնյա ալնտեղ նշանակվեցին այնպիսի արժանավոր մարդիկ, ինչպես իսալիս էֆենդին, Ալի էֆենդին և Սավֆեթ էֆենդին...

«ԹԱԻԻԹ-Ի ԱՌԻՔԻ»

ՀԱՏՈՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ

Այս հատորում տարեգիրը խոսում է 1251—1255 (1835—1839) թվականների դեպքերի մասին։

1251 (1835) թվականի դեպքեր

ԿԱԹՈՂԻԿ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ ՄԱՀԸ

Այդ ժամանակ կաթոլիկ ազգի պատրիարքը մահացավ և նրա տեղը իբրև կաթոլիկ պատրիարք նշանակվեց Գրիգոր վարդապետը՝ Բարձրագույն Դռանը, սահմանված կարգի համաձայն, տեղի ունեցավ բնդունություն։

ՔՈՒՐԴԻՍՏԱՆ

Դիարբեքիի և Քուրդիստանի շրջաններում քուրդ ցեղերը վաղուց ի վեր ավաղակությունը և կողոպուտով էին ղեաղվում, Սվադի վալի և նախկին սադրազամ Ռեշիդ Սեհմեդ փաշան նրանց պատճառած վնասները վերացնելու համար նրանց նկատմամբ բռնի ուժ գործադրեց և համապատասխան վայրերում բնակեցնելով, վերահաստատեց ապահովությունն այդ շրջաններում։

՝ ուրդ ավազակներից իշխանությունների ձեռքն ընկած Զերբի
բելերը իրենց բնակավայրերից բնտանիքներով և երեսաներով
ուղարկվեցին Ստամբուլ։ Նորին վսեմության փառիշահը նրանց
ապրուստի միջոցներ շնորհելով, բնակեցրեց Ռումելիի կողմերում։
(Հատ. V, էջ 28)

ՌԱՅԱՆՆԵՐԻՑ Զենթեմը՝ ԱՌՆՎՈՒՄ ԵՆ

Այդ ժամանակ պետությունը նպատակահամար գտավ Ռու-
մելիի որոշ վայրերում ռայաների ունեցած զենքերը իրենց արժե-
քով գնել և վաճառել մուսուլման ժողովրդին։ Պահպանված զրու-
թյուններում կա արձանագրություն այդ մասին...

(Հատ. V, էջ 35)

ՄՈՒՆԹԱՐՆԵՐԻ՝ ՆՇԱՆԱԿՄԱՆ ԿԱՐԳԻ ՄԱՍԻՆ

«Բարերաստիկ դեպքից» հետո հաստատված և գործադրված
քաղաքապետական կարգերից մեկն էլ Ստամբուլում և եռյակ քա-
ղաքների մուսուլմանական թաղամասերում բնակչության համար
առաջին և երկրորդ կարգի պատվավոր մարդկանց երկու մուխթա-
րի, իսկ ռայաների թաղամասերում դարձյալ երկու անձի՝ քեհյայի
և մուխթարի ընտրությունն էր։ Իմամի և վարդապետի կողմից
սրանց մուխթարի և քեհյայի կնիքներ տրվեցին։ Այսպիսով ձեռ-
նարկվեց վարչական կարգ ու կանոն հաստատելու գործը։ Այս
կարգը զավառներում ևս գործադրելու համար վիլայեթների վա-
լիներին տրվեցին անհրաժեշտ հրամաններ։

(Հատ. V, էջ 35)

1252 (1836) ԹՎԱԿԱՆԻ ՂԵՎԷՐԻԳ

ՀԱԳՈՒՄՍԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԿԱՆՈՆԸ

Այդ ժամանակ գործադրության մեջ եղած կանոնների համա-
ձայն, հատուկ հրամաններ տրվեցին քաղաքացիական և զինվորա-
կան դասերի պաշտոնյաների և ծառայողների, ոչ մուսուլման հպա-
տակների հագուստների, ինչպես նաև ֆես հագնող ոչ-մուսուլման-
ների ֆեսերի վրա հատուկ նշան կրելու մասին։ Իզդեթ փաշայի
վերջին սահրազամության ժամանակի այս կանոնը նրա կարևոր
գործերից էր։

Ամեն մի պետության մեջ էլ զինվորականներն ունեն իրենց
հատուկ տարազը (համազգեստը), որով նրանք տարբերվում են

ժողովրդի մյուս դասերից։ Ոչ-զինվորականները, քաղաքի սովորության համաձայն, իրավունք ունեն հագնվելու իրենց ցանկացած ձևով։ Այսպիսով, քանի որ վերոհիշյալ հրամանի գործադրությունը հակասում էր բանականությանը, կարճ ժամանակում այդ կարգը կորցրեց իր նշանակությունը՝

(Հատ. V, էջ 43)

1253 (1837) թվականի դեպֆեռից

Մի քանի ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄՆԵՐ ՔՈՒՐԳԻՍՏԱՆԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Անցյալ տարի Սվադի մյուշիբ նշանակված Հաֆրդ փաշան մեծաթիվ զինվորական ուժերով մեկնեց իր պաշտոնատեղը։ Մինչև այդ, հիշյալ շրջանի ժողովուրդը շատ տեղերում որևէ իշխանություն ենթակա չէր և ապրում էր վայրենի վիճակում։ Նրանց դսպելու համար անհրաժեշտ եղավ ամենից առաջ զնալ ավադականների կենտրոնը, Սենջար լեռան վրա, որտեղ անգույթ դավաճանների դեմ տեղի ունեցած մարտում գերի վերցվեց 150 մարդ. ձեռք գցված որոշ բանակություններն ու ապրանքները իբրև ավար բաժանվեցին զինվորների միջև։ Այնտեղից բանակը շարժվեց քուրդ ավադականների ապաստարանը հանդիսացող Թելաֆեր բերդի վրա։ Այստեղ բանակը սկսեց դսպել և հպատակեցնել տեղական ամբոխին, որը տարիներ շարունակ չէր խորշում այնպիսի շարագործություններին, ինչպես բնակիչների սպանությունը, նրանց գույքի հափըշտակությունն ու թալանը։ Այս ձևով հնարավոր եղավ ապահովել ժողովրդի հանդիստն ու անվտանգությունը։ Դրանից հետո ձեռնարկվեցին Ակչա-Դաղի և այլ շրջանների աշիրեթներին, վրանաբնակներին և ավադականներին դսպելու գործը։

Հաֆրդ փաշան այդ բոլորի մասին հայտնեց Բարձրագույն Դռանը։

Վերոհիշյալ գործերի համար փաղիշահական հրամանագրով Հաֆրդ փաշան արժանացավ հատուկ պարգևների՝

Քուրդիստանի բարենորոգումների ժամանակ Հաֆրդ փաշան հաջողությամբ նվաճել էր այդ շրջանի Ղարզա անունը կրող լեռներն ու վայրերը և այդ կերպ ապահովել կարգն ու կանոնը։

Էրզրումի ռուսական հյուպատոսը լսելով այդ դեպքերի մասին, ցանկություն հայտնեց այցելել և անձամբ տեսնել Գրուհի

անունով վայրը: Նա եկավ Հաֆըղ փաշայի բանակատեղը և երկու օր հյուր եղավ փաշայի մոտ: Հյուպատոսի նվիրած ականակուռ մատանու փոխարեն, փաշան նրան նվիրեց 22500 դուրուշ արժողությամբ մի մարգարիտ, մի թեհյան ձի և շորս ընտիր չորի...

(Հատ. V, էջ 98—99)

ՖինԱնՍնեՐի ՄիՆիՍՏՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

1253 (1837) թվականի Ղիհիջջե ամսի 3-ին փաղիշահական հատուկ հրամանագիր է տրվում ֆինանսների մինիստրության կազմակերպելու մասին:

Նշելով կայսերական գանձարանի և կայսերական փողերանոցի գործերի կանոնավորման, ինչպես նաև այդ երկու հիմնարկների միջև տեղի ունեցած անհամաձայնություններին և վեճերին վերջ տալու անհրաժեշտությունը, կազմակերպվում է առանձին մինիստրություն, որին է հանձնվում պետության եկամտի և ծախսերի կանոնավորման գործը:

(Հատ. V, էջ 104—105)

ՍԱԴՐԱԶԱՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԵՐԱԾՎՈՒՄ Է ԲԱՇ-ՎԵՔԱՆԵԹԻ

Սուլթանական հատուկ հրամանագրով սազրազամությունը վերածվում է բաշ-վեքալեթի: Քանի որ օսմանյան պետության գործերի մեծ մասը բաժանված էր մինիստրությունների {նեզարեթ} միջև, բնականաբար սազրազամության համար անելիք չէր մնացել: Սակայն, նկատի ունենալով, որ բոլոր մինիստրություններին կից անհրաժեշտ է ունենալ մեկական նախագահ, այսուհետև սազարեթ անունը փոխարինվելու է բաշ-վեքալեթով, այնպես որ այս պաշտոնը անկախ չլինելով, մեծ պաշտոնների նշանակված մինիստրներից մեկը պետք է նշանակվի բաշ-վեքիլ և նրան պետք է տրվի կայսերական կնիքը...⁵⁵

Նախկին սազրազամ Ռեուֆ փաշան նշանակվում է ներքին գործերի մինիստր և միաժամանակ բաշ-վեքիլ:

(Հատ. V, էջ 113—114)

ԱՆՅԱԳՐԻ ՍԻՍՏԵՄԻ ՄԱՍԻՆ

Մինչև այդ ժամանակ, սովորության համաձայն, օսմանյան պետության հպատակները Եվրոպա ուղևորվելու համար իրենց գնալիք երկրի գեսպանությունից անցադիր էին ստանում:

Այժմ պաշտոնապես հայտարարվեց որ, ինչպես այլ երկրներում, նույնպես օսմանյան պետութւյան հպատակներից այլ երկրներ ուղևորվողներին Բարձրագույն Դուռը արտաքին գործերի միջոցառութւյան միջոցով պետք է տա անցագիր, որը պիտի ներկայացվի այն երկրի ղեսպանին, ուր նա մեկնում է:

Այս որոշումը պաշտոնապես հայտարարվեց օտար պետութւյունների Ստամբուլի ղեսպաններին:

(Հատ. V, էջ 116—117)

ՎԱՌՈԴԱԳՈՐԾ ՕՀԱՆՆՍԻ ՄԱՍԻՆ

Բարութի Յանեսը³⁶, որը վառող պատրաստելու գործում անհրաժեշտ գիտելիքներ ձեռք բերելու համար ուղարկվել էր Եվրոպա և ուսումն ավարտելուց հետո վերադարձել երկիր, իր ստացած գիտելիքների հիման վրա ձեռնարկել էր որոշ գործերի: Նրա գործերը քննելու համար նորին վսեմութւյուն փաղիշահը շոգենալով այցելեց վառողի գործարան, մեկ-մեկ ստուգեց նոր կառուցված շէնքերը, նոր մեքենաներն ու գործիքները: Վառողի գործարանի պետի մատուցած ծառայութւյունների և գործերի համար նրան և նրա քեռայր Պողոսին տրվեցին ականազարդ տուփեր և այլ նվերներ, հատուկ հրամանով նրա ընտանիքը ազատվեց բոլոր տեսակի սովորութային հարկերից... Վերիները և ավագ պաշտոնյաները, շարիաթական և զինվորական պետերը, հատուկ օրերին, խումբ-խումբ այցելում էին գործարանը և դիտում այդ բնագավառում կատարված նոր գյուտերը:

Եվրոպայից վերադառնալուց հետո վառողագործ Յանեսի իրականացրած արդյունաբերական օգտակար գործերից էր նաև ասվիի արտադրութւյան վերաբերյալ նրա ներկայացրած նախագիծը: Այդ նախագծով նա հայտնում էր, որ Ստամբուլում ասվիի ֆաբրիկա կառուցելու համար անհրաժեշտ գործիքներն ու մեքենաները պետք է բերել Եվրոպայից: Այդ գործի համար նա տալիս էր նաև անհրաժեշտ գումարը: Արտադրութւյունը առաջին հերթին ասվի պիտի ապահովեր կանոնաւոր քորքերին, իսկ հետագայում, եթէ հնարավոր լինի ընդարձակել նրա արտադրութւյունը, երկրում կմնա մոտ 40—50 հազար քիսե գումար. բացի դրանից, ժողովրդից մեծ թվով մարդիկ, աշխատելով այդ արտադրութւյան մեջ, կապահովեն իրենց ապրուստը: Եթէ պետական միջոցներով հնարավոր չլինի ապահովել արտադրութւյան բոլոր ծախսերը, Յանեսը

«ուսաբարկում էր, որ այդ գործը իբրև մենաշնորհ տրվի իրեն: Նա
զձեռնարկի ասվիի արտադրությունը:

Կայսերական ֆերմանով հրամայվեց սերասքերին, ծովակալ
ֆաշաներին, որպեսզի այդ հարցի մասին խորհրդակցեն և իրենց
կարծիքը հայտնեն:

(Հատ. V, էջ 117—118)

ԿԱԼՎԱԾՔՆԵՐԻ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ

Հարկերի գանձման գործում վաղուց նկատվող անիրախու-
թյունները վերացնելու միջոցով ժողովրդին գոհացնելու համար,
պետությունը օրինական և շահավոր հարկեր հավաքելու անհրա-
ժեշտ միջոցառումներ էր ձեռնարկել: Առաջին հերթին խուզավն-
դիզյարի սանջաքում և Գելիբոլիի շրջանում, իսկ հետագայում
ամեն կողմ տարածելու պայմանով, կալվածքների և եկամուտների
հաշվառման համար նշանակվեցին ընդունակ պաշտոնյաներ, վե-
րացվեցին որոշ իրերից և սննդամթերքներից գանձվող հարկերը:

Ուանրամասնությունը հետևյալն է:

Հարկերը ժողովրդից պետք է գանձվեն կանոնավոր և արդա-
րացի կերպով, պետք է լրիվ վերացնել և չեղյալ հայտարարել բո-
լոր տեսակի նորամուծությունները, գործակալների և հարկահա-
վաքների ծառայությունները, ասպորինություն և ոճերի բնույթ կրող
ամեն տեսակ բռնությունները: Անհրաժեշտ է հարկեր նշանակել և
դանձել ամեն մեկի վիճակի և կարողության համապատասխան, ոչ
ոքի չազատել պետական օրինական պահանջներից:

Վերոհիշյալ պայմանները իբրև կանոն ընդունելով, հողի, կալ-
վածքների, առևտրի և եկամտի համապատասխան, հունձքի ժամա-
նակ յուրաքանչյուրի վճարելիք հարկը պետք է գանձել գործին ծա-
նոթ մարդկանց միջոցով՝ արդարության և շարիաթի կանոններին
համաձայն:

Տարեսկիզբը ընդունելով մարտ ամիսը, յուրաքանչյուրին
պետք է տալ մեկ տարում վճարելիք հարկի գումարը ցուց տվող
կնքված փաստաթուղթ, և գանձել տարեկան երկու մասնավճարով:
Վերոհիշյալ պայմաններից դուրս ոչ մի անվան տակ կամ պատրո-
վակով, կամ տարապարհակի ձևով ոչ ոքի չպետք է նեղել: Որ-
պեսզի ամեն ոք հանգիստ և ապահով լինի իր ունեցվածքի և ապ-
րանքների համար, օսմանյան պետության բոլոր մասերում պետք
է նշանակել հաշվառման պաշտոնյաներ և ամրապնդել ապահո-

վությունը։ Իբրև օրինակ, առաջին հերթին հաշվառում անցկացնել հուզավենդիզյարի էլալեթում և Գելիբրոլիի սանջաբում. սննդա-մթերքների և մրդերի համար տուրքերը վերացնել և բարեբաստիկ դեպքից» հետո մահացածների ժառանգության գրավման կարգը վերացնելու համար տրված հրամանը հաստատել։ սրանից հետո կառավարության կողմից ոչ հարուստի և ոչ էլ աղքատի ժառանգության նկատմամբ ոտնձգություն տեղի չպետք է ունենա։

Վերոհիշյալ հարցերի մասին արդարադատության մեջլիսում տեղի ունեցավ Խորհրդակցություն, և արդարադատական այս նախաձեռնությունները հատուկ հրամանով հայտարարվեցին օսման-յան ժողովրդին։

Լրացում. Այս միջոցառումները հանդիսացել են թանգիմաթի սխստեմի սկիզբը։

(Հատ. V, էջ 122—123)

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՌԵՎՏՐԻ ՄԵՋԼԻՄԻ ՀԻՄՆՈՒՄԸ

Երկրի բարեշինության ամենահիմնական գործոնների՝ երկրագործության և առևտրի զարգացման պայմանները ուսումնասի-րելու համար Բարձրագույն Դռանը կից կազմակերպվեց «Երկրագործության և առևտրի հատուկ մեջլիս», որը հետագայում վերանվանվեց «հանրային շինարարության մեջլիս»։

(Հատ. V, էջ 128)

ՊԱՇՏՈՆՅԱՆԵՐԻ ՌՈՃԻԿԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄԸ

Մինչև այդ ժամանակը պաշտոնյաներն ու քարտուղարները նշանակված ոռճիկ շունեին։ Գավառների բարձրաստիճան պաշտոնյաները տարեկան մեկ անգամ վալիից ստանում էին իրեր ռարժեքավոր բոխչա» (ծրար) անվան տակ և հին կարգով տրվող նվերներ։ Իսկ մյուս պաշտոնյաներն ու գրասենյակային ծառայող-ները գործի համար զիմողներից ստանում էին որոշ գումար «խարջ» (ծախք) և «ուջրեթ» (վարձ) անվան տակ և զրանով ապրում։ Կայս-սերական դիվանի գրասենյակների աշխատողներն ու մյուս պաշտոնյաները ապրում էին իրենց ղեամեթների եկամտով։ «Բարեբաստիկ դեպքից» հետո օսմանյան պետության ներքին, արտաքին և ֆինանսական պաշտոնյաների դրությունը շէր փոխվել։ Թեև

ձեռնարկվել էին մի շարք բարենորոգումներ, սակայն զինվորականներից բացի, պաշտոնյաների, ծառայողների և քարտուղարների դրուժյունը մնացել էր նախկինը...

Միայն 1253 (1837) թվականի մարտ ամսի 3-ից սկսած պետության գանձարանից պաշտոնյաներին ոտճիկ նշանակվեց։

(Հատ. V, էջ 121—122)

«ԹԱՐԻԽ-Ի ԼՈՒԹՅԻ»

ՀԱՏՈՐ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Այս հատորում տարեգիրը խոսում է 1253—1256 (1839—1840) թթ. գեպքերի մասին։

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԹԻ ՓՈՓՈԽՈՒՄԸ

Հայոց պատրիարքը հիվանդության պատճառով հրաժարական էր ներկայացրել։ Ակոբոսը պատրիարք է ընտրվում և հաստատվում փաղիշահի կողմից։

(Հատ. VI, էջ 30)

ՍՈՒԹԱՆ ՄԱՀՄՈՒԴԻ ՄԱՀԸ

Սուլթան Մահմուդ II-ը 1255 (1839) թվականի ռեֆորմի ախր-րի 9-ին մահանում է. գահակալում է սուլթան Աբդուլ Մեջիդը... Սուլթան Մահմուդը իշխել է 31 տարի՝ 1223—1255 (1808—1839) թթ.։

(Հատ. VI, էջ 31)

ԱՌԵՎՏՐԻ ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

Ստամբուլի բնակչության համար անհրաժեշտ հացահատիկը գնվում էր շրջակայքից։ Ամբարված հացահատիկը բաժանվում էր հացագործների էսնաֆին³⁷։

Այդ ժամանակ հացահատիկների գնումը մեծ անիրավությունների պատճառ էր լինում երկրագործ ժողովրդի համար։ Հետևաբար, քանի դեռ շարունակվում էր այդ վնասակար կարգը և ուժի մեջ էր մնում երկրից դուրս հացահատիկի վաճառքի արգելքը, երկ-